

La família Fon de Beseit. Imatges de tres generacions

Núria Balagué Mola

INTRODUCCIÓ

El febrer del 2015, Luis Latorre em va facilitar una còpia d'unes fotografies que havia comprat el març de 2011. Tot va començar quan va trobar a Internet documentació particular relacionada amb Beseit: el recordatori d'una primera comunió, una postal publicitària i l'expedient d'un mestre. L'atzar havia volgut que els localitzés en el curs de les seves cerques de documentació relacionada amb el poble. Pocs dies després de fer aquella troballa, el gran bibliòfil aragonès Vicente Martínez Tejero¹ va contactar amb Luis per informarlo que, en uns encants de Saragossa, havien aparegut documents i fotografies relacionats amb Beseit. Segons li van dir, havien estat propietat d'un sacerdot ja traspassat i un col·leccionista ho havia comprat gairebé tot, però encara es podria localitzar alguna cosa. Per sort, gràcies a les gestions de Vicente, Luis va ser a temps d'adquirir també sis fotografies procedents dels papers i records familiars del capellà finat. Aquest material recuperat ha estat el punt de partida a partir del qual s'ha pogut desenvolupar aquest article.

Quan encara no havia irromput l'era digital i dels *selfies*, i les fotografies eren en paper, és sabut que ens costava decidir-nos a plasmar per escrit el seu contingut, bàsicament perquè són autoexplicatives. Per què apuntar que aquest és un retrat meu o del pare? Si ja es veu! Com a molt, de vegades, ens animàvem a posar una data al revers: Nadal 1962, Estiu 1977... Fer fotografies era un petit ritual que, generalment, estava limitat a moments molt determinats i una mica excepcionals de la nostra vida com casaments, batejos, comunions i —els afortunats que en podien fer— vacances. Però, per sort nostra, totes les imatges del lot estaven més o menys identificades, sigui mitjançant una dedicatòria, sigui perquè s'havia inclòs una breu anotació al seu revers.

Havia acudit a Luis en cerca d'informació i consell sobre la història de la família Fon i, realment, aquelles imatges superaven totes les meves expectatives. De les brevíssimes anotacions que hi figuraven es podia deduir que tots els que hi apareixien eren membres d'una família Fon relacionada amb Beseit.

Però, qui eren exactament? Eren els Fon que jo cercava? Qui era el misteriós sacerdot i quins nexes familiars hi havia entre ell i les persones retratades? Quins avatars del destí havien portat aquella documentació privada de finals del segle XIX i principis del segle XX a convertir-se en una mercaderia més de les tantes que es poden trobar a Internet? A continuació, intentarem donar algunes respostes.

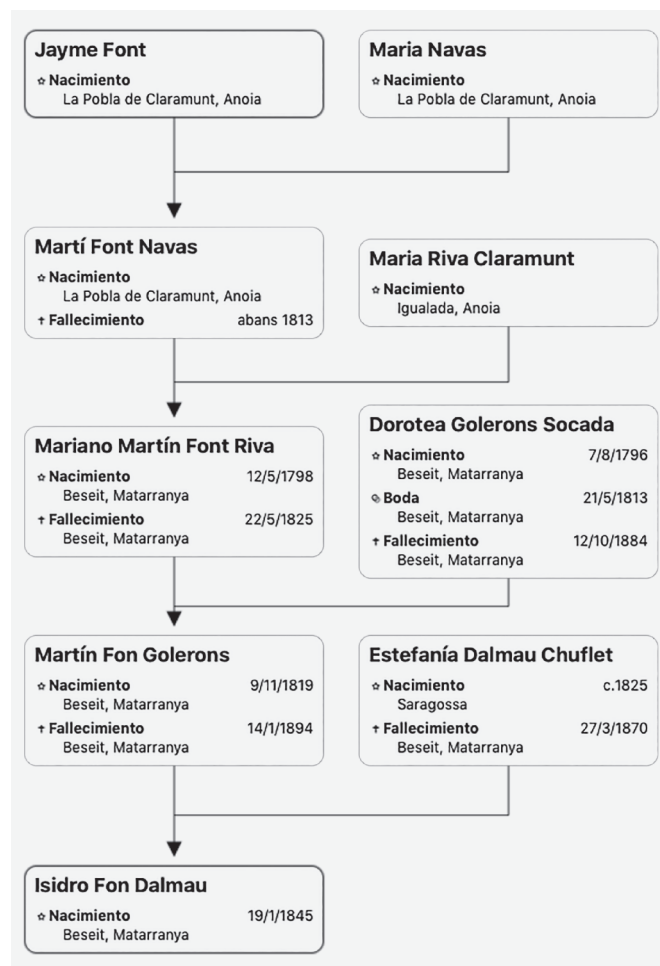
ELS PRIMERS FON DE BESEIT

La família formada per Martí Font Navas i Maria Riva Claramunt, juntament amb els seus fills més grans, van arribar a Beseit en la dècada de 1780 des de la comarca paperera de l'Anoia, a Catalunya. Martí, de professió paperer, va posar en marxa una fàbrica a Beseit, coneguda com la fàbrica de Ressalat, de Martí o fàbrica Cremada, que va produir el primer plec de paper l'any 1801.²

El seu fill Mariano Fon Riva (1797-1825), ja nascut a Beseit, es va iniciar ben aviat en la professió i el 1814 el trobem mencionat com a paperer.³ També molt jove, es va casar amb Dorotea Golerons Socada amb qui va tenir diversos fills, però només tres van arribar a adults: Joan (1818), Martí (1819) i Pasqual (1820).

Serà Martí Fon Golerons (1819-1894) qui seguirà al capdavant del negoci i, fins i tot, obtindrà "*una medalla de cobre por sus cartulinas*" a l'Exposició Nacional de 1873

celebrada a Madrid.⁴ El cens de Beseit de 1890 ens indica que era fabricant i que vivia a les afores, imaginem que a la pròpia fàbrica o a tocar. Martí es va casar amb Estefanía Dalmau, amb qui va tenir onze fills i, al mateix cens de 1890, en trobem tres: d'una banda Isidro (1845), de professió *recaudador* i habitant a Vilaclosa, i de l'altra Martí (1847) i Ramon (1855), tots dos *papeleros*, i tots dos residint al carrer del Pilar.

Els primers Fon de Beseit

ISIDRO FON DALMAU I ISABEL LORAS GÓMEZ

Ens centrarem ara en la família formada per Isidro Fon Dalmau i Isabel Loras Gómez ja que tots els indicis assenyalen aquesta família com a protagonista de les fotografies que volem identificar.

Sobre Isidro Fon Dalmau (1845) sabem poques coses. No hem pogut localitzar la data de la seva mort que, en tot cas, cal situar dins del segle XX. En les primeres referències que tenim d'ell, en el seu casament o en els registres de baptisme dels seus fills, figura com a *papeler* però ignorem si va mantenir la vinculació amb la indústria paperera en paral·lel a la seva activitat com

a *recaudador* que, com queda dit, és la professió que consta al cens de 1890, i també en els censos següents de 1897, 1899 i 1902. Amb aquesta professió, Isidro devia ser molt conegut i, probablement, força temut. En tot cas, un jove Isidro, encara únicament paperer, es casa a Beseit el desembre de 1870 amb Isabel Loras.

I qui era Isabel? Isabel Loras Gómez (1846), natural de Fortanete, va arribar a Beseit per fer de *maestra de niñas*. Sabem que va tenir molts germans, que un, José, era *tejedor de cintas*, que un altre, Gabriel, era *esquilador* i que Rosa, la seva germana més petita, també va obtenir el títol de mestra de nenes.

Isidro Fon i Isabel Loras van tenir 7 fills però ella en cap moment va deixar d'exercir la seva professió. Va fer de mestra de nenes a Beseit des de 1870 fins a 1907, data en que demana i obté un trasllat a Híjar, on s'acabarà jubilant el 1911, després de 39 anys, 9 mesos i 16 dies de dedicació a la docència.⁵ Ens trobem amb una dona implicada en el moviment regeneracionista que, el 30 de desembre de 1898, assisteix a una reunió de la Asociación de Maestros del Distrito de Valderrobres. De

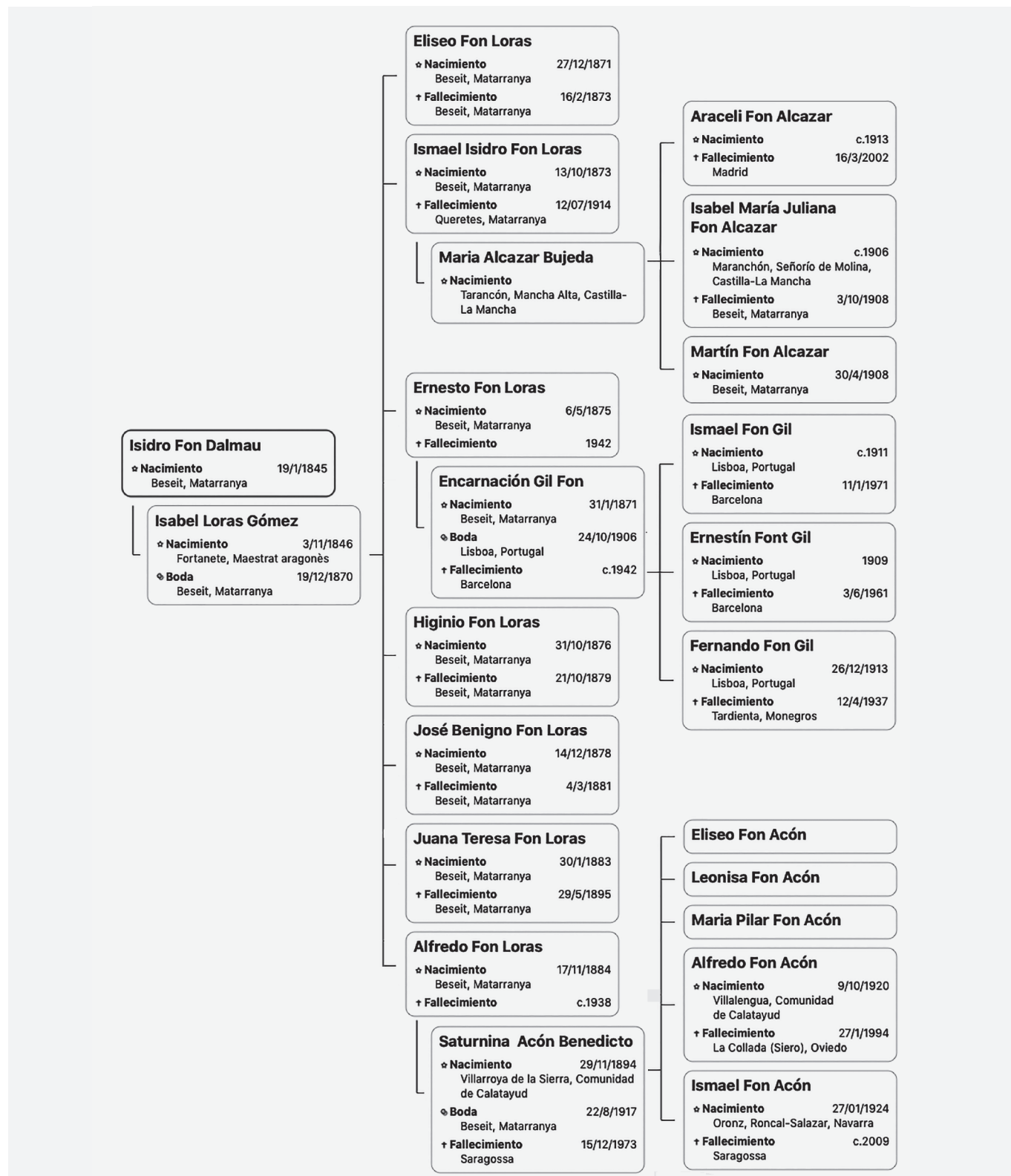

Foto 1. Isabel Loras amb el seu fill Ismael Fon Loras. Tortosa, 1875.

l'acta de la reunió se'n desprèn que tots els assistents coincideixen en la necessitat de demanar reformes en matèria d'educació al Govern. Veuen una *"necesidad absoluta de fomentar la primera enseñanza y de proteger y dignificar el Magisterio, mejorando su posición actual y asegurando su porvenir para que trabaje con entusiasmo y tome parte principal en la regeneración de la patria."*⁶

Com en el cas del seu marit, no coneixem la data de la mort d'Isabel, però sabem que a finals de 1918 encara era viva i residia a Beseit, segons indica una notícia publicada el gener següent: *"El alcade de Beceite comunica haber pasado revista a la maestra jubilada Doña Isabel Loras"*.⁷

D'Isabel ens ha arribat una imatge, realitzada a l'estudi fotogràfic de Masdeu y Ortiz de Tortosa, que podem

La família Fon Loras.

datar de manera bastant ajustada a primers de 1875 gràcies a la nota manuscrita al revers, que ens indica que es tracta de “*Dª Isabel Loras y su hijito Ismael Fon muerto en Cretas el 12 julio de 1914*”. A la fotografia veiem una dona jove —tenia 26 anys— amb el seu fill de poc més d’un any. De fet, hi ha algú més a la foto: el vestit deixa intuir un embaràs, el del seu fill Ernesto, nascut el maig de 1875.

I ara passarem a relatar el que sabem dels fills d’Isidro Fon i Isabel Loras, i d’alguns dels seus néts ja que són els protagonistes de diverses fotografies.

ELS GERMANS FON LORAS

Els set germans Fon Loras van ser Eliseo, Ismael, Ernesto, Higinio, José, Juana i Alfredo, tots nascuts a Beseit.

Tres dels germans van morir de molt petits: ni Eliseo (1871-1873), ni Higinio (1876-1879) ni José (1878-1881) van arribar al quatre anys.

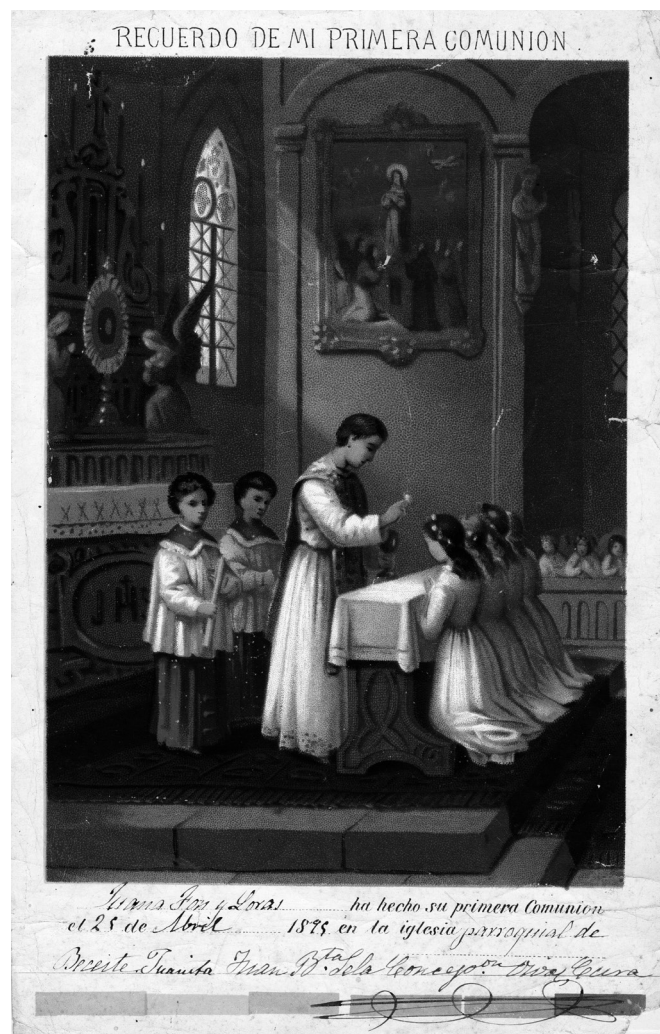

Foto 2. Recordatori de la primera comunió de Juana Fon Loras (1895).

L’única noia de la família va ser Juana (1883-1895), que va ser batejada amb el nom de la seva àvia materna. La fotografia núm. 2 és, de fet, una estampa, el recordatori de la seva primera comunió, celebrada a l’església parroquial de Beseit el 25 d’abril de 1895. Però un mes després, el 29 de maig de 1895, Juanita ja és morta. Què va passar-li a aquella nena de dotze anys? No ho sabem, probablement alguna cosa que la medicina d’avui en dia pot solucionar sense dificultats.

Així doncs, únicament tres dels set germans van arribar a l’edat adulta. En parlarem tot seguit.

ISMAEL FON LORAS

Ismael (1873-1914) va ser el segon germà. El cens de Beseit de 1899 ens el situa al poble, amb 27 anys i de professió *estudiante*. Viu al carrer del Pilar, no a Vilaclosa a casa el seu pare. Potser ja és casat amb la seva dona, Maria Alcázar Bujeda?. En tot cas, al cens de 1902 no hi apareix, ja ha marxat de Beseit. Què estava estudiant? On ha anat? L’única pista que tenim ens la forneix un diari de Guadalajara de gener de 1903: “*Se ha recibido en la Sección de instrucción pública el título de Veterinario a favor de don Ismael Fon y Loras*”.⁸ Així que ha estudiat per ser veterinari però, per què arriba el seu títol a Guadalajara? El cas és que l’any 1906 podem situar l’Ismael en un poble d’aquella província anomenat Maranchón, on neix la seva filla Isabel (1906-1908), i no deu de ser casualitat que una germana de la dona d’Ismael, visqués allà. Ell, de fet, consta com a veterinari de Layna⁹, a la província de Sòria, però un cop visualitzem aquest poble en un mapa podem veure que es troba a tot just 12 km. de Maranchón.

El 1908 és present a Beseit quan hi neix el seu fill Martí, el 30 d’abril, el mateix any que hi mor, pocs mesos després, la petita Isabel. La parella tindrà encara una altra filla, Araceli (1913-2002), probablement nascuda a Queretes i morta a Madrid.

Ismael Fon Loras va morir a Queretes el 12 de juliol de 1914, als 40 anys, víctima d’una pulmonia.

Disposem de les fotografies dels dos fills que el van sobreviure, probablement fetes totes dues a Queretes, tot i que cap porta la identificació ni del lloc ni del fotògraf que les va realitzar.

Foto 3. Martín Fon Alcázar amb el seu gos "Tigre".
Probablement a Queretes, vers 1909.

La fotografia núm. 3 ens mostra el petit Ismael Fon Alcázar, quan potser encara ni arriba als dos anys, entre un carret i un gos. Una frase ens ho explica: "*Martín Fon Alcázar y "Tigre" su perro favorito.*" El revers conté la següent nota familiar, que transcribem sense esmenar l'ortografia original: "*Querida madre: recibimos su obsequio que lo agradecemos mucho sobretodo el chico cuyo retrato bera en la adjunta postal. No le mandamos nada por que aqui no ay ninguna cosa que no tengan en esa, para cuando bengan ya les estoy criando un pollo. Les abrazan sus y hijos Ismael y María.*" I encara troben un espai a la postal per afegir una salutació per al germà petit que encara viu a Beseit amb els pares: "*Para Alfredo un tiron de orejas.*"

La fotografia núm. 4 ens mostra la petita Araceli Fon Alcázar, que llueix dos dels seus tresors: la medalla de la verge i la seva nina. Al revers, la següent dedicatòria: "*A mis queridos abuelos le dedican este recuerdo su nieta Araceli Fon.*"

Foto 4. Araceli Fon Alcázar. Probablement a Queretes, vers 1918.

La lletra de les fotografies núm.3 i núm.4 és la mateixa. Donat que Ismael ja era mort quan es va realitzar la fotografia núm.4 podem atribuir amb certa seguretat aquesta lletra a Maria Alcázar Bujeda, la seva vídua.

ERNESTO FON LORAS

El tercer germà, Ernesto Fon Loras (1875-1942), va nàixer i va passar els seus primers anys a Beseit. El 1889 el trobem instal·lat al Col·legi de Sant Lluís de Tortosa on comença el batxillerat, però el 1893 el seu expedient es trasllada a Alcanyís i és allà, a les Escoles Pies, on acaba els estudis.

Únicament consta al cens de 1901.¹⁰ Té 27 anys, és *estudiante* i viu al carrer del Pilar. En el cens de 1902 no hi figura, per tant hem de deduir que ja no viu a Beseit de manera regular. Gràcies a la fotografia núm. 5, a primers del 1906 el podríem situar a Madrid i el mes d'abril del mateix any, a Saragossa.-

La fotografia núm. 5 és feta a l'estudi del fotògraf Compañy del carrer de Fuencarral de Madrid i ens mostra un jove Ernesto Fon Loras, tot just entrat en la trentena. Es tracta, com les altres fotografies, d'una postal, costum força habitual a l'època, i conté espais específics per posar el remitent i el destinatari. En aquest cas trobem "*Escrita por D. Ernesto Fon. En Zaragoza. Hotel Elías*" i el destinatari és "*S.D. Isidro Fon. Be-*"

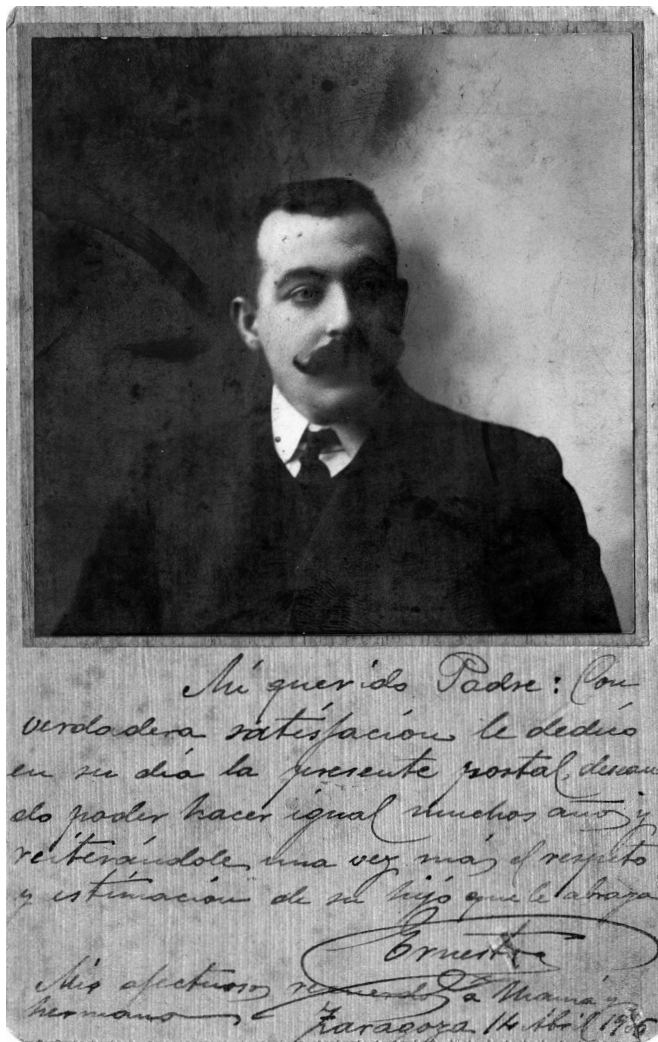

Foto 5. Ernesto Fon Loras. Madrid, vers 1906.

ceite”. Un text autògraf d’Ernesto acompanya la seva imatge: “*Mi querido Padre: con verdadera satisfacción le dedico en su día la presente postal deseando poder hacer igual muchos años y reiterándoles una vez más el respeto y estimación de su hijo que le abraza. Ernesto. Mis afectuosos recuerdos a Mamá y hermanos. Zaragoza, 14 abril 1906.*”

Què hi feia Ernesto a Saragossa? No ho sabem, però sembla raonable pensar que es trobava a la ciutat només de pas ja que si hi residís d’una manera més o menys permanent —per estudis o per negocis— hauria optat per un tipus d’allotjament menys oneros que el Gran Hotel Elías Cequiell, que estava situat al carrer Alfonso I i era un dels principals hotels de la ciutat.

Un detall curiós: tot i que Ernesto felicita el seu pare “*en su día*”, sant Isidre es celebra el 15 de maig i la dedicatòria està signada un mes abans, el 14 d’abril, cosa que sembla mostrar un excés de previsió o un alt grau d’escepticisme en relació a la celeritat del servei de correus.

Sabem que, amb posterioritat al seu pas per Saragossa i, com a mínim, fins el 1914, Ernesto va anar a viure a Portugal juntament amb Encarnación Gil Fon¹¹, on van nàixer els seus tres fills: Ernesto (1909-1961), Ismael (1911?-1971) i Fernando (1913-1937). Després, van tornar a Espanya, primer a Madrid i, posteriorment, a Catalunya, on van residir al barri de Collblanc de l’Hospitalet de Llobregat entre 1931 i 1938. Finalment, es traslladaren a Barcelona, on Ernesto i Encarnación van morir, amb pocs mesos de diferència, l’any 1942.

ALFREDO FON LORAS

L’arribem al setè fill, el més petit de tots, Alfredo (1884-1938?), que seguirà els passos de sa mare i es farà mestre. Sabem que el 1913 es matricula per lliure a l’Instituto General y Técnico de Teruel per validar els seus estudis de Magisteri, que el 1914 sol·licita el títol de mestre elemental i que l’obté el gener de 1915. El maig d’aquell any és al poble però no pot desplaçar-se a recollir el títol i delega la seva recollida en l’alcalde de Beseit, Gregorio Socada Foz.¹²

L’agost de 1917, Alfredo es casa a Beseit amb Saturnina Acón Benedicto, natural de Villarroya de la Sierra, i que havia conegut a Villalengua. I és que, si es té la fortuna de disposar de la *hoja de servicios* d’un mestre, podem saber dia a dia on era. Aquest és el cas d’Alfredo, per això podem saber que va estar destinat a Oteiza, (1915-1916), a Villalengua (1916-1917), a Beseit (1917), a Villafraanca (1918-1919), novament a Villalengua (1920-1921), a Villar de los Navarros (1921), a Oronz (1922-1925), a Pazuengos (1925-1928), a Pena-roja de Tastavins (1929-1933) i, a partir de 1933, a Massalió.¹³

Del matrimoni d’Alfredo i Saturnina en van nàixer cinc fills: Alfredo, Eliseo, Ismael, Leonisa i Maria Pilar. El març de 1938, davant l’imminent ocupació del poble, Alfredo va haver de deixar Massalió i es traslladà a Catalunya, on va morir, probablement el mateix 1938 o poc després ja que, en una documentació de primers de 1940 la seva dona ja figura com a vídua. Va ser depurat i inhabilitat per exercir el magisteri, però el 1942, quan ja era mort, va ser rehabilitat com a mestre.

No tenim cap imatge d’ell, a no ser que acceptem una de les hipòtesis que expliquem en relació a la fotografia núm. 4, i que el convertiria en el nen que hi apareix.

VALENTÍN FON

Dediquem un apartat propi a l'home que ens mira, seriós o, fins i tot, una mica enfadat, a la fotografia núm.6. Tot el que en sabem ens ho comunica ell mateix al revers de la fotografia: "A mi sobrina Cecilia. Valentín Fon". De fet, ja és molta informació, però el problema és situar aquest Valentín i aquesta desconeguda neboda Cecilia dins de la família Fon.

Foto 6. Valentín Fon. Saragossa, vers 1864-1868.

Més sort hem tingut, en canvi, a l'hora de situar la data de la fotografia, realitzada a l'estudi fotogràfic Júdez a Coso, 33 frente a la Fuente, Último piso. Zaragoza. El fotògraf saragossà Mariano Júdez y Ortiz¹⁴ va ser el més important dels primers fotògrafs amb estudi estable a Saragossa i va ser actiu des de 1856 fins la seva mort el 1874. Gràcies a les característiques de la fotografia podem ajustar encara més la data de realització, que es trobaria entre 1864 i 1868. Per les dates, i pel context familiar de la resta de fotografies podríem pensar que es tracta d'un germà d'Isidro Fon Dalmau, però

no ho podem confirmar i, en tot cas, no seria, en principi, nascut a Beseit. D'altra banda, tampoc disposem d'informació sobre qui podrien ser els pares de la mencionada Cecilia.

De tota manera, i amb molts dubtes sobre si es tracta o no de la mateixa persona, no podem deixar de reproduir aquí l'única notícia que hem localitzat sobre un Valentín Fon a la premsa històrica. És probable que ens trobem davant d'un cas d'homonímia però, per la seva curiositat, reproduïm tot seguit la informació publicada en un diari del 1928¹⁵ titulada "A los veinticuatro años encuentra a sus padres":

"Zaragoza — En el año 1904 fué sacado de la inclusa de Huesca un niño recién nacido por el matrimonio Valentín Fon y Francisca Esco. En el certificado de nacimiento que se le entregó constaba el nombre de Elías Carmelo, de San Esteban de Benífar.

Pasados algunos años, al encontrarse Elías con que el matrimonio con quien vivía no eran sus padres, hizo propósito de buscar a los suyos verdaderos. A este efecto, se presentó en Benífar, y supo que su madrina había sido María Antonia Ortiz, vecina de dicho pueblo.

Elías se presentó a dicha mujer, la cual le hizo historia de su nacimiento. Dijo que una noche llamaron a la puerta de su casa, y al asomarse para ver quien era, le entregaron un envoltorio, en el que iba un niño, que no era otro que Elías.

La aludida mujer lo llevó al torno de Monzori. María y Elías hicieron investigaciones, y al entrar en San Esteban, donde se aseguraba habitaban sus padres, se encontraron con un hombre.

Hubo las naturales preguntas, y Elías se vió con la sorpresa que era su padre. El momento fue emocionante. La noticia del encuentro con sus padres fué recibida con júbilo, celebrándose algunas fiestas familiares."

EL FON MILITAR

Dediquem també un apartat propi a una fotografia de difícil atribució. Hi veiem un militar acompanyat d'una nena i un nen, previsiblement fills seus. Novament, el revers de la fotografia ens forneix tota la informació disponible. Una lletra desconeguda, diferent de la d'altres fotografies, escriu: "Abuelo paterno con la tía Isabel y papá."

Foto 7. Abuelo paterno con la tía Isabel y papá. Tortosa, c. 1875?

La imatge va ser immortalitzada pel mateix estudi fotogràfic de la fotografia núm.1, *Masdeu y Ortiz. S. Blas 18, Tortosa*. L'atribució de data es fa de manera molt menys afinada que en l'altre cas, podríem situar-la uns pocs anys amunt o avall del 1875 i, pels galons i estrelles que mostra l'uniforme — i assumint l'autora la seva ignorància en la matèria — podria tractar-se d'un capità. Fins ara, hem vist que totes les fotografies, excepte la de Valentín Fon, es restringien a l'àmbit dels Fon Loras. Podria tractar-se del paperer, recaudador i, a ara també, militar, Isidro Fon Dalmau? La fotografia és feta a Tortosa, pel mateix fotògraf que va fer la de la seva dona amb un dels seus fills. Seria doncs, un fotògraf de referència a la família. El problema sorgeix quan volem encaixar-hi la “*tía Isabel y papá*”. Fins on hem pogut saber, Isidro no va tenir cap filla de nom Isabel, tot i que hauria estat lògic ja que la seva dona se'n deia, però l'única filla coneguda, com queda dit, es

va dir Juana, com l'àvia materna. Qui sí que va tenir una filla anomenada Isabel va ser Ismael Fon Loras, però aquesta va morir amb tres anys, i la nena de la fotografia n'aparenta uns quants més. Una altra hipòtesi ens portaria a dubtar de la veracitat de la nota que, escrita amb un bolígraf blau, imaginem va ser afegida per un nét del nostre militar molts anys després i que, potser, ni va arribar a conèixer ni el *abuelo paterno* ni la *tía Isabel*. Podria haver-se confós i mencionar com Isabel qui, en realitat, era Juana?. Si seguim aquesta idea, ens trobaríem davant d'una foto d'Isidro amb els seus dos fills més petits: Juana i Alfredo. Però, aleshores, hauríem de moure la data de realització de la fotografia fins els voltants de 1890. I ens quedaria el dubte de perquè no hi apareixen els altres fills encara vius, en especial Ernesto que, justament per aquelles dates, està estudiant a Tortosa. Podríem afegir unes quantes hipòtesis més, per ho deixarem aquí. El misteri sobre la identitat del nostre militar quedarà, si més no de moment, sense resoldre's.

EL FON SACERDOT

Hem començat aquesta història amb un altre misteri, el del sacerdot que va custodiar aquestes fotografies fins la seva mort, així que ara parlarem d'ell.

Ismael Fon Acón, el més petit dels fills d'Alfredo Fon Loras, va néixer el gener de 1924 a Oronz, un poble de Navarra on son pare va estar destinat els anys 1922-1925. Des de ben menut es va haver d'habituar al canvi sovintejat de domicili, obligat pels canvis de destí del cap de família. La seva infantesa acaba a Massalió, d'on surt el 1938 amb destí desconegut. Uns anys després el retrobem, s'ha fet capellà.

A finals de 1952 és a Saragossa, a la *Casa de Economía Rural de Nuestra Señora de Cogullada*¹⁶. En aquesta escola de capacitació agrària farà tota la seva carrera com a eclesiàstic i docent. Comença com a director espiritual dels alumnes i professor d'educació cívica i d'higiene personal i, més endavant, el 1954, el nomenen prefecte de disciplina, a més de seguir impartint les classes d'educació cívica. Entre 1962 i 1965 obre un parèntesi en la seva tasca de docent per traslladar-se a Pamplona i estudiar Dret Canònic a la Universitat de Navarra. Quan el 1966 retorna Saragossa el fan director de l'Escola, càrrec que exercirà fins 1972. Posterior-

Foto 8. Curso 1954-55. Componentes de las promociones 9ª a 12ª de Labradores Diplomados. En el centro de los sentados Ismael Fon Acón.

ment, va seguir vinculat com a capellà del centre fins 1989, data de la seva jubilació.

Ismael va aparèixer diverses vegades en reportatges de premsa. D'una banda, en la seva vessant com a sacerdot, el trobem un parell de vegades en els *Ecos de Sociedad* del diari ABC de Madrid, com a celebrant de sengles matrimonis amb contraents, testimonis i convidats amb cognoms de volada¹⁷ i de l'altra, en la seva faceta com a director de la *Casa de Economía Rural de Nuestra Señora de Cogullada de Saragossa*, en reportatges que mostren la vitalitat i enfocament modern del centre.¹⁸

EPÍLEG

Què va fer i on va viure Ismael des de la seva jubilació el 1989 fins la data de la seva mort que, per alguns indicis, va ser el 2008 o 2009? No ho sabem. Podem imaginar-lo deixant córrer el temps, dedicat a l'oració i a la lectura, repassant tal vegada de tant en tant aquelles velles fotografies que, molts anys enrere, havien custodiat els seus avis de Beseit.

Les fotografies capturen moments de vida i els mantenen latents, a punt per a fer-los revivre sempre que

hi hagi uns ulls disposats a mirar-les amb un cert interès. Gràcies a que les circumstàncies van acabar fent Ismael el dipositari dels papers i de les imatges de tres generacions de la seva família, i a que Luis en descobrí l'existència just abans de la total disgregació de l'arxiu, hem pogut refer alguns retalls de la trajectòria vital de la família Fon.¹⁹ Queden moltes zones d'ombra, esborrades definitivament pel pas del temps. A no ser que, un nou cop de fortuna, sigui a Internet o en un calaix oblidat, porti a la llum noves informacions que permetin afegir pinzellades a aquest tènue esbós.

NOTES

1. Vicente Martínez Tejero (Zaragoza, 1940), farmacèutic i historiadore de la Ciència. Més informació a la *Gran Enciclopedia Aragonesa* http://www.encyclopedia-aragonesa.com/voz.asp?voz_id=20216
2. Margarita Celma, *Descripción de las fábricas de papel del Matarraña* https://issuu.com/marga49/docs/descripcio_n_de_las_fabricas_de
3. Mercè Chimisanas Tejedor. "Beseit 1814". *Beceite. Cuaderno de historia y cultura*. (2014). Núm.5 p.64.
4. Exposición Nacional de 1873. Lista de los expositores premiados. *Gaceta de los caminos de hierro*. (Madrid), Año XIX, núm. 20. 17/05/1874, p.312.

5. *Suplemento a La Escuela Moderna* n.1529 (29/07/1911), p.1155.
6. *Suplemento a La Escuela Moderna* n.426 (20/01/1899), p.43-44.
7. *La Asociación. Revista de primera enseñanza* n.311 (11/01/1919) p.7.
8. *La Crónica* (Guadalajara) n.1424 (21/01/1903) p.3.
9. *Anuario del comercio, de la industria, de la magistratura y de la administración*. 1906, n. 2, p.1.055. i, posteriorment, *Anuario-Riera*. 1908, n.2, p.1.285. A les edicions de l'*Anuario del comercio* de 1909 i 1911, Ismael hi figura com a veterinari de Beseit.
10. Asociación Cultural de Genealogía e Historia de Aragón. *Listado de censos realizados*. <http://www.aragongen.org/public/listado-censos.php>
11. Sobre l'estada a Portugal d'Ernesto Fon Loras i d'Encarnación Gil Fon, besàvia de qui subscriu, vegeu l'article: "Gregorio Gil: apunts per una biografia". *Beseit. Quadern d'Història i Cultura*, n.º 7 (2016) p.6-13.
12. AHP Teruel - *Expedientes académicos de alumnos*. ES/AHPTE - INSTITUTO/00107/037 - A. Fon Loras, natural de Beceite. Expediente n.º 4.557.
13. Algunes de les dades biogràfiques són extretes de la web *Mazaleón Represaliada*, <http://mazaleonrepresaliada.com/personas/fon-loras-alfredo/>
14. José Antonio Hernández Latas. *Primeros tiempos de la fotografía en Zaragoza*. Zaragoza: Cajalón, 2010.
15. *La voz de Asturias*. Oviedo, n.1566, 27 de Abril de 1928, consultable a <http://prensahistorica.mcu.es/>
16. *Cincuenta años de la Casa de Economía rural de Nuestra Señora de Cogullada*. Zaragoza: Ibercaja. Obra social, 1993. La fotografia d'Ismael Fon Acón prové d'aquesta publicació.
17. *ABC*, 13 diciembre 1955 p.42 i *ABC*, 26 de octubre de 1985, p.35.
18. "En las bodas de plata de la Caja de Ahorro y Monte de Piedad de Zaragoza, Aragón y Rioja, con ciudades y pueblos aragoneses". *Nueva España*, 1 noviembre 1967. "Primera jornada de convivencia en la Escuela de capataces agrícolas de Cogullada". *Flores y abejas*, 2 abril 1968 p. 7 i 9.; "Una brillante jornada de convivencia en la Escuela de Cogullada". *Nueva Alcarria* 8 abril 1968 p.3 i 18.
19. L'autora vol mostrar el seu agraïment a totes les persones i institucions que han aportat desinteressadament informacions sense les quals aquest article no hauria estat possible, molt especialment a Luis Latorre, per rescatar les fotografies de l'oblit i motivar la redacció d'aquest treball, i a Mercè Chimisanas, font inesgotable de dades i d'idees sobre on cercar –i trobar– fins i tot les informacions més fugisseres.

Estado actual de la Fábrica de Martí o Fábrica Cremada.